

CONSIDERAȚII TOPOGRAFICE ȘI ARHITECTONICE PRIVITOARE LA ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

NICOLAE BRANGA

În dezinvolta sa activitate constructivă, împăratul Traian acordase întințitatea zidirii așezămintelor civile, urbane și rurale; este proba certă a profundului său umanism. Dintre fundațiunile cu caracter strict civil, cele care au contribuit în primul rînd la procesul istoric al romanizării au fost orașele cu statut de *colonia*, autentice *effigies parvae simulacraque populi Romani*, cum le-a numit scriitorul Aulus Gellius¹. În concepția împăratului, coloniile urmau să împlinescă acest deziderat simultan cu altul: înzestrarea veteranilor cu acele necesități materiale și spirituale demne de cetățenii Romei, așa cum castelul le-a asigurat — pînă în clipa lăsării la vatră — condițiile unei vieți civilizate, demne de soldații cetății eterne.

Respectiva constatare este în măsură să motiveze seria corespondențelor topografice și arhitectonice existente între caestrele de tipul celor descrise de Hyginus și unele ctitorii traiane, întemeiate sistematic prin așezarea unor nuclee de veterani. Este cazul importantelor colonii africane: *colonia Ulpia Traiana Leptis (Magna)*, *colonia Concordia Ulpia Traiana Augusta Frugifera (Hadrumetum)*, *colonia Ulpia Marciana Traiana Tamugadi* și europene: *colonia Ulpia Noviomagus Batavorum* și *colonia Ulpia Traiana* în Germania, *colonia Ulpia Traiana Poetovio* în Pannonia, *colonia Ulpia Ratiaria* și *colonia Ulpia Oescus* în Moesia². Aceleași corespondențe se regăsesc — fapt nesubliniat în literatura de specialitate — în topografia și arhitectura coloniei Dacice, numită de împăratul Hadrian: *colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*³ și onorată de Severus Alexander cu titlul de *Metropolis*⁴. La aspectul pregnant militar al coloniilor traiane contribuisse și faptul că au fost zidite, în bună parte, prin contribuția meșterilor arhitecți și soldaților din legiunile situate în vecinătate: *III Augusta* în cazul coloniilor africane, *X Gemina* și *XXX Ulpia* în cazul celor germanice, *XIII Gemina* pentru *Poetovio*, *V Macedonica* și iarăși *XIII Gemina* în cazul celor moesice⁵. Frecvența produselor tegulare ștampilate cu matrița legiunii *IV Flavia*

¹ *Noctes Atticae*, XVI, 13.

² E. Kornemann, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, IV, 1, col. 510—588 passim, abrev. *RE*.

³ C. Daicoviciu, *RE, Supp.* XIV, col. 614.

⁴ *Ibidem*.

⁵ P. Romanelli, *Topografia e archeologia dell'Africa romana*, Enciclopedia Classica, sezione III, vol. X, tom. VII, Società Editrice Internazionale, Torino, 1970, p. 40; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, Wien und Leipzig, 1937, passim; R. Vulpe, *Colonies et municipes de la Mesie Inférieure*, *Studia Thracologica*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1976, p. 289.

Felix în edificiile publice, sacre și profane, din *colonia Dacica*⁶ demonstrează, fără tăgadă, că la zidirea capitalei provinciei traiane norddunărene, carpatice, contribuiseră din plin soldații respectivei trupe.

Prima asemănare dintre Sarmizegetusa romană și castrul de tip Hyginus constă în faptul că două din laturile incintei sînt și într-un caz și în celălalt mai mari decît celelalte două 600×540 m pentru Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁷, 490×410 m pentru castelul legiunii IV Flavia Felix din Berzobis (Berzovia, județul Caraș-Severin)⁸ și 500×420 m pentru castrul legiunii III Augusta din Lambesis (Africa)⁹, ca să cităm doar cîteva din mulțimea exemplelor contemporane. După cum vedem, valorile oscilează, datorită condițiilor diverse de loc, în jurul raportului de 2/3, recomandat de Hygius pentru tipul de lagăr descris de el și numit, exact din această cauză, *castra tertiata*¹⁰. Rezultă, totodată, din cifrele respective, că Sarmizegetusa ocrotea după zidurile sale 5000—6000 de locuitori, ceea ce înseamnă, din punctul nostru de vedere, că și în privința populației *colonia* imitase topografia castrilor de legiune, care adăposteau tot atîția soldați. Constatarea anterioară este valabilă și pentru celelalte ctitorii traiane, europene și africane, acestea nedepășind nici după revărsarea lor dincolo de ziduri 20.000 de locuitori, exclusiv Leptis Magna, care număra sub împărații Severi 80.000 de oameni, situîndu-se după *colonia Iulia Cathago*, metropola Africii romane, populată de aproximativ 300.000 de suflete¹¹.

O altă corespondență, nesesizată, între topografia Sarmizegetusei și topografia castrilor terțiate constă în respectarea aceluiași raport de 2/3 în amplasamentul *forum*-ului, respectiv *praetorium*-ului în cazul acestui tip de castru. Într-adevăr, fațada forului Sarmizegetusei se află la 180 m depărtare de zidul sudic (latură de incintă) al coloniei distanțîndu-se deci cu 360 m de zidul său nordic, ceea ce reprezintă, în cifre exacte, raportul 2/3. Aici intervine însă o abatere de la regulă în sensul că raportarea și implicit dispunerea forului în teren s-a calculat după laturile scurte și nu după cele lungi ale incintei coloniei, cum întîlnim, fără excepție, în topografia castrilor terțiate (v. comparativ fig. 1—2). De asemenea, axa stradă principală (*cardo maximus*) nu cade, în cazul Sarmizegetusei, perpendicular pe jumătatea fațadei forului, cum se întîmplă sistematic cu *via praetoria* în cazul pretoriilor castrilor, ci adiacent sectorului vestic al forului. Astfel *cardo* asigură neîntrerupt legătura între poarta sudică și poarta nordică a coloniei pe toți cei 540 m, împărțind laturile lungi ale incintei, și întreg orașul în două părți egale, fiecare de 300 m lărgime (fig. 1).

*

⁶ C. Daicoviciu, *o.p.*, col. 612.

⁷ Ibidem.

⁸ M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Ed. Științifică, București, 1969, p. 220.

⁹ P. Romanelli, *o.c.*, p. 41.

¹⁰ R. Cagnat—V. Chapot, *Manuel d'Archéologie romaine*, tom I, Picard, Paris, 1916, pp. 254—261.

¹¹ P. Romanelli, *o.c.*, p. 61.

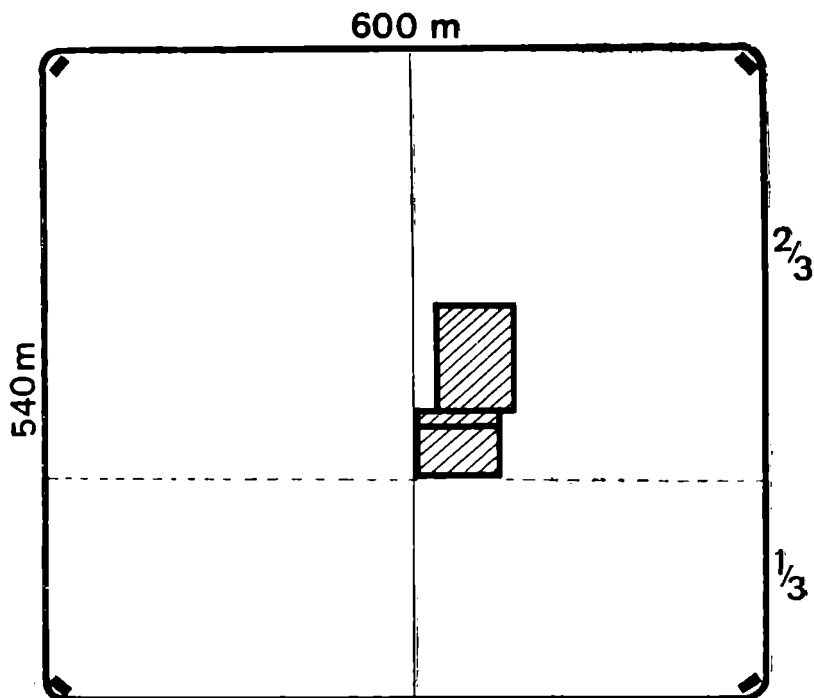

Fig. 1 — Incinta Sarmizegetusei. Axele principale. Forul și palatul augnstalilor.

*

Deosebit de interesantă, dar nu suficient precizată pînă acum, este structura forului Sarmizegetusei. Deși Constantin Daicoviciu nu reușise să-l dezvelească integral, datorită existenței unor clădiri moderne, proprietate privată, deasupra vestigiilor sale limitrofe, noi emitem părerea că din punct de vedere structural (dar numai atît) forul capitalei Daciei romane corespunde, evident la scară redusă, cu forul lui Traian din Roma (fig. 3). Mai precis, la baza dispunerii celor trei secțiuni ce compun ambele lucrări, forum-ul propriu zis, basilica (edificiu public profan: basilica forensă) și biblioteca Ulpia — respectiv *curia* (*lăcașul de întîlnire al decurionilor Sarmizegetusei*) — a stat aceeași concepție arhitectonică (v. comparativ fig 3—4). De altfel, nu este singurul caz din lumea provincială romană; o analogie verificatoare pentru aspectul tripartit inițial al forului din Ulpia Traiana Sarmizegetusa o oferă forul, structural identic, orașului Calleva (azi Silchester, Anglia) din Britannia romană (fig. 6)¹². Diferența dimensională a celor două edificii rămîne cu totul neglijabilă: 81×10 m (basilica) din Calleva, 85×10 m (basilica) cel din Sarmizegetusa. O altă analogie în acest sens (aparte doar prin extensiune și eleganță) descoperim în cazul forului severian din *colonia Ulpia Traiana Leptis Magna*¹³. Se impune însă precizat faptul că în timp

¹² L. Harmand, *L'Occident romain: Gaule, Espagne, Bretagne, Afrique du Nord*, Payot, Paris, 2 ed. 1970, p. 323, carte XIX.

¹³ P. Romanelli, o.c., p. 107, tav. 63b, 74—75.

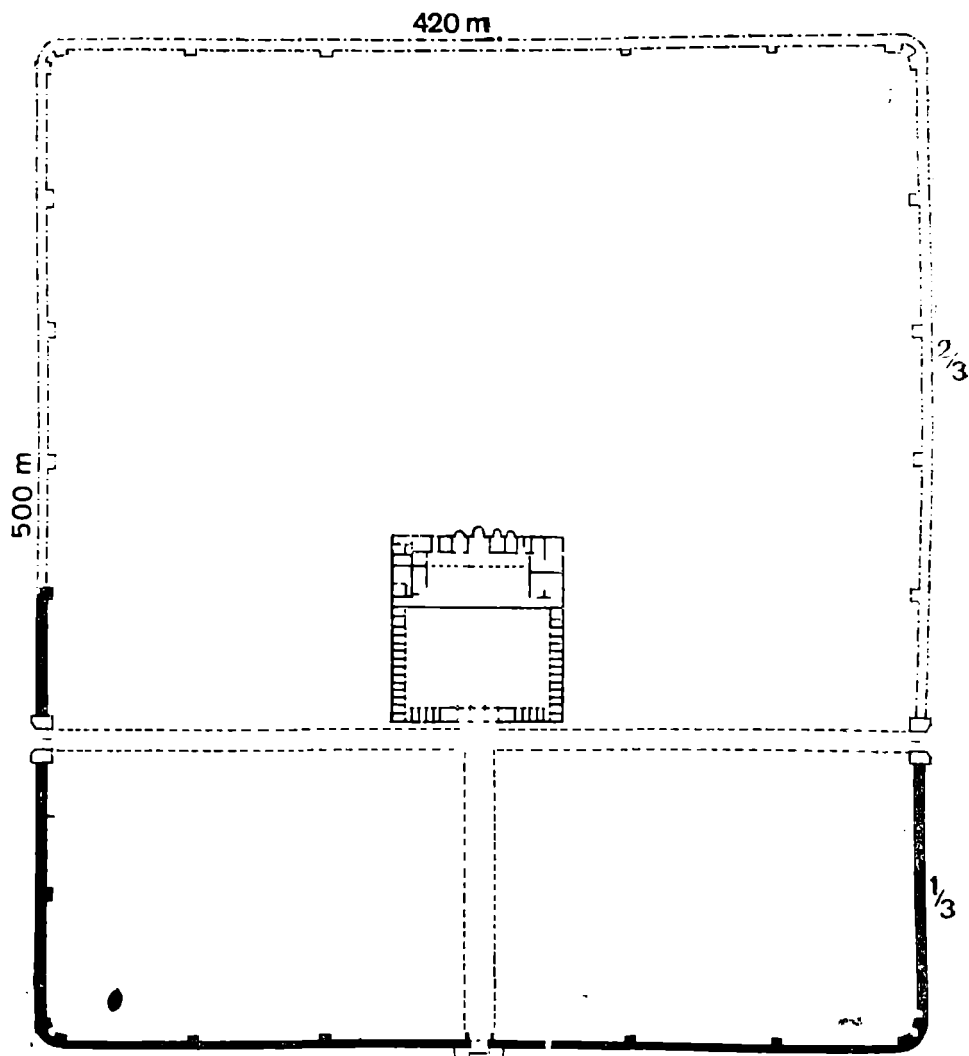

Fig. 2 — Incinta castrului legiunii III Augusta din Lambesis. Axele principale și pretoriul.

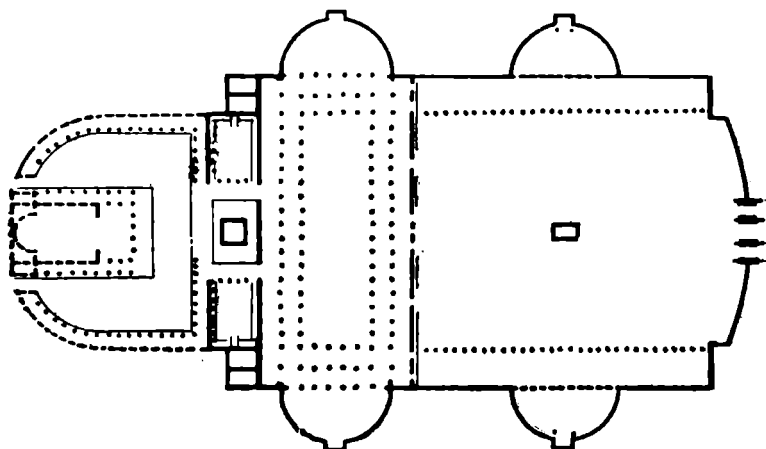

Fig. 3 — Forul din Traian din Roma.

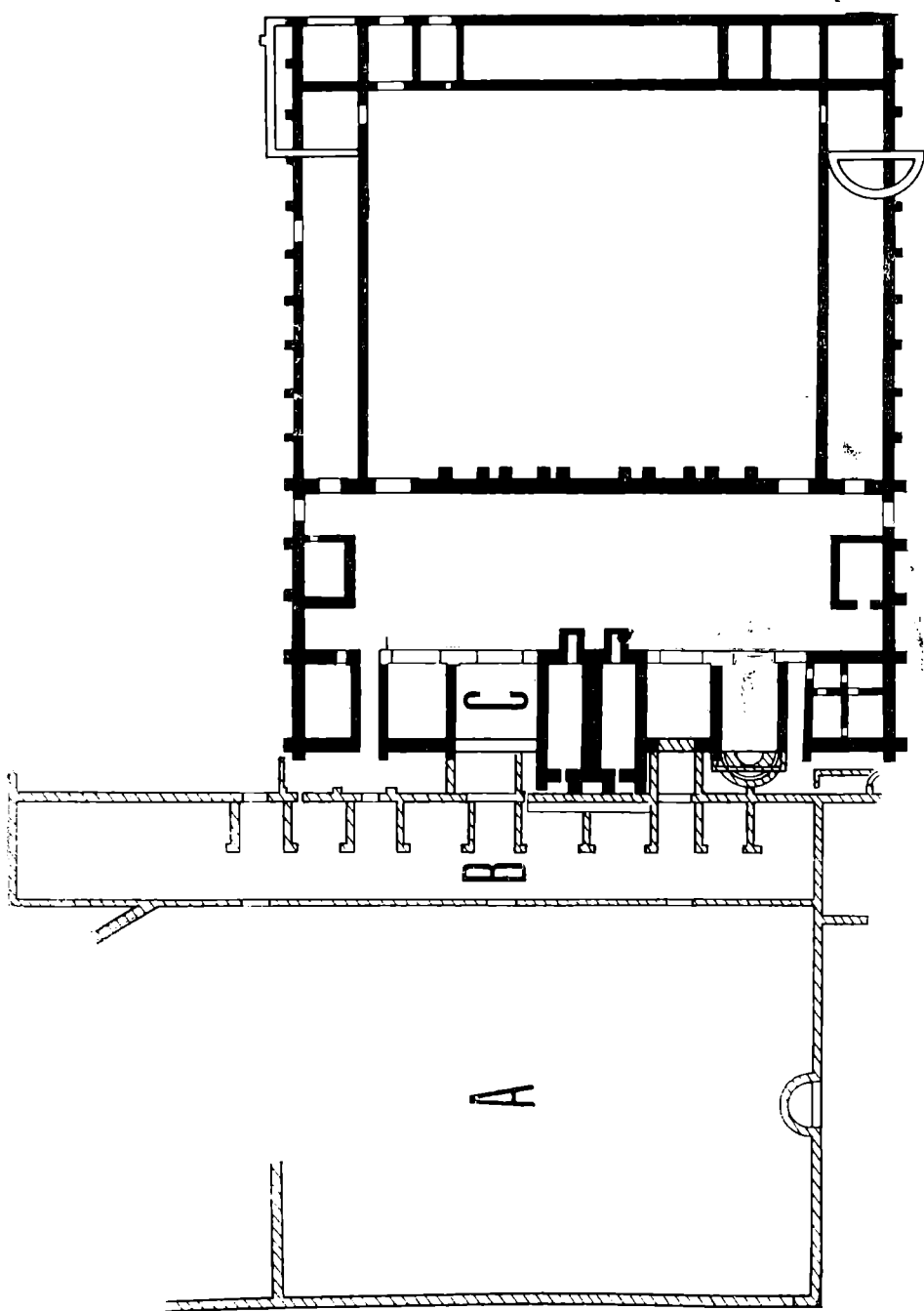

Fig. 4-5 — Forul și palatul augustalilor din Sarmizaghetusa. A. For. B. Basilica. C. Curia.

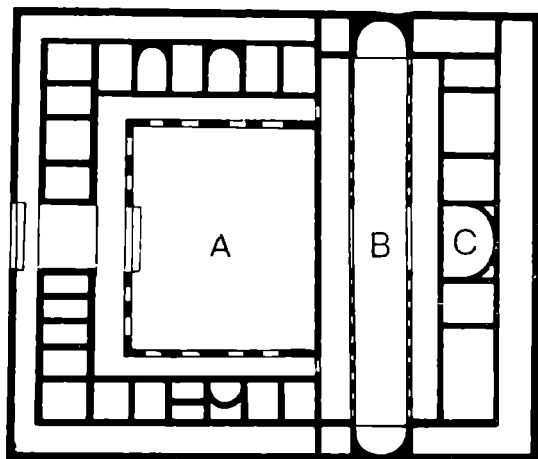

Fig. 6. Forul din Calleva Silchester, Britannia.

ce succesiunea celor trei componente (for, basilică și curie) formează axul lung (transversal) al tuturor complexelor analoage amintite. la Ulpia Traiana Sarmizegetusa situația se prezintă exact invers. Deosebirea este și firească din moment ce raportul 2/3 s-a aplicat aici la laturile scurte ale incintei și nu la cele lungi, ca de obicei. În respectiva stare aspectul invers (longitudinal) alungit al complexului foral din capitala Daciei romane este în perfectă armonie urbanistică cu aspectul topografic general al cetății, fapt absolut necesar în concepția arhitectonică vitruviană¹⁴.

*

Discuții controversate s-au ivit și persistă în legătură cu stabilirea originii concepției arhitectonice care a stat la baza forului tripartit, în special al forului lui Traian din Roma. Departe de a nega opinia celor care atribuie lucrarea îndeosebi fanteziei creatoare a lui Apollodor din Damasc¹⁵, fără a înlătura ceea ce este în parte evident: influența gândirii arhitectonice elenistice (asemănări descoperim atât la Buleuterionul cit și la Gymnasionul din Milet)¹⁶, noi adoptăm opinia cercetătorilor care pun accentul pe dorința lui Traian de a avea în centrul Romei — prin urmare și în centrul orașelor provinciale, inclusiv Sarmizegetusa — un spațiu basilical extins, deja existent în pretoriile de tip *principia* din castrale terțiate, spațiu necesar pregătirii militar-politice a cetățenilor, mai ales a tinerelor vârstare din *ordo decurionum*¹⁷. În sprijinul acestei opțiuni aducem identitatea de structură a forurilor tripartite și pretoriile-principia, unanim răspândite în castrale din Germania romană: Aalen, Butz, Unterbölingen, *Vetera*—Xanten, Welzheim etc. pe Rin¹⁸ și *Regina Castra*-Regensburg pe Dunăre¹⁹, din Africa romană: *Lambesis*, *Thamusida* etc.²⁰, din Dacia ro-

¹⁴ Vitruvius, *De architectura*, V, 1.

¹⁵ P. Romanelli, *op. cit.*, pp. 107—108.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaine*, IV. 1, pp. 640—642.

mană: Buciumi și Cășei în bazinul Someșului, Drobeta etc.²¹ Tot în acest context amintim, verificând epigrafic ceea ce am evidențiat arhitectonic, o inscripție din timpul lui Gordian III ridicată cu ocazia inaugurării unei *basilica leg(ionis) V M(acedonicae)* din Potaissa²² și o alta din Bri-tannia, care menționează o construcție analoagă, numită *basilica exercitatoris*²³.

În sfârșit, sumarele noastre considerații referitoare la structura și originea planului forului din Ulpia Traiana Sarmizegetusa sînt în măsură să arunce o nouă lumină asupra arhitecturii palatului augustalilor (*aedes Augustalium*) din același oraș, edificiu impunător ce face corp comun cu forul (fig. 5), scavat de Constantin Daicoviciu și declarat „unic în felul lui în imperiu”.²⁴ De fapt palatul augustalilor repetă structura tripartită a forului, de la care înglobase curia la jumătatea sec. II e.n., cînd a fost construit pentru satisfacerea necesităților ordinului augustalilor din capitala Daciei (v. comparativ fig. 4, 5 și 6).

Asemănarea izbitoare a respectivului edificiu cu pretoriile-principia (v. comparativ fig. 4 și 6 cu 5 și 7) derivă din comunitatea conceptuală care a stat la baza construirii celor două tipuri de edificii (unul civil, altul

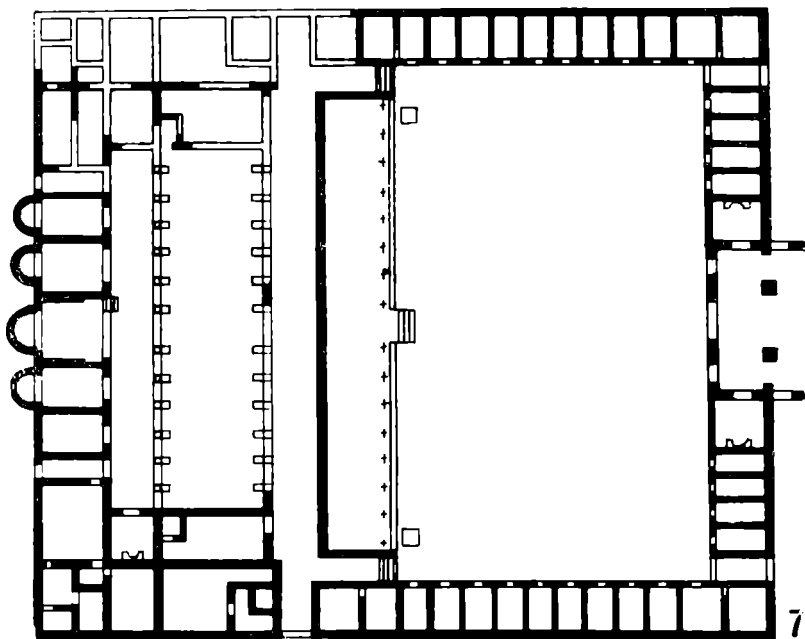

Fig. 7. Pretariul castru lui leg. III. Augusta din Lambesis.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ P. Romanelli, *op. cit.*, pp. 45—46.

²¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 227.

²² *CIL*, III, 38.

²³ *CIL*, VII, 965; I. I. Russu, *Probleme de Muzeografie*, 1960, p. 217 *ActaMN*, I, 1964, p. 479 și Idem, III, 1966, p. 404 sq.

²⁴ C. Daicoviciu, *op. cit.*, col. 648.

militar: for-pretoriu) și mai ales dispunerii *aedes*-ului din Sarmizegetusa în direcție transversală, invers decît forul coloniei.

Din punct de vedere funcțional, palatul augustalilor a fost simultan forul ordinului augustalilor coloniei, forul aceluia organ interprovincial numit *concilium Daciarum trium* și sanctuarul cultului împăratului, în timp ce forul propriu-zis a rămas edificiul de întîlnire al cetățenilor coloniei (*ordo decurionum*) și centrul său comercial.

ARHITEKTONISCHE UND TOPOGRAFISCHE BETRACHTUNGEN ÜBER ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

(Zusammenfassung)

Die Tatsache, daß die trajanischen Gründungen, die sich des Ranges einer Kolonie erfreuten und in unmittelbarer Nähe der verschiedenen *Limes* sich befanden (in Nordafrika, am Rhein, an der Donau) zu dem Zweck von den Handwerkern und Soldaten der benachbarten Legionen erbaut wurden, um die Ansiedlung von Veteranen zu ermöglichen, kann jene topographischen und architektonischen Übereinstimmungen erklären, welche in jener Zeit zwischen den erwähnten Siedlungen und den von Hyginus beschriebenen Lager (*castra tertiata*) bestanden. Diese allgemein gültige Feststellung trifft auch auf Ulpia Traiana Sarmizegetusa zu, sowohl was die Intramuruszone (32,4 ha) und die Proportionalität der Seiten des *Pomeriums* (600×540 m), als auch die Stellung des Forums im Verhältnis 2/3 zur Seitenlänge anbelangt. Diese drei Elemente bilden die topographische Grundlage jedwelcher *castra tertiata*. Der anfangs dreiteilige architektonische Aspekt (Platz, Basilika, Kurie) des Forumkomplexes aus Sarmizegetusa, analog mit der Prätorien — *Principia* der *castra tertiata*, stellt erneut den Einfluß, den die militärischen Bauten in der Zeit Trajans auf die zivilen Bauten in den Provinzen und in Rom ausübten (siehe Forum von Trajan), unter Beweis.

Gleichzeitig können diese topographischen Übereinstimmungen die Entstehung des *Aedes Augustalium* aus Ulpia Traiana Sarmizegetusa erklären, indem sie beweisen, daß dieses Gebäude den dreiteiligen Plan des Forums nachgeahmt hat, dessen Kurie es in der Mitte des zweiten Jahrhunderts v.u.Z., als sie errichtet wurde, einschloß. (siehe Bild 4—5, zum Unterschied von 6—7) Die Identität des *Aedes* mit der Prätorien-Principia rührt hier von ihrer auf der Transversalachse, dem Forum entgegengesetzt erfolgten Vergrößerung, die — um vollkommen mit dem Gesamtplan von Sarmizegetusa zu harmonisieren — auf der Längsachse erweitert wurde, da ausnahmsweise hier das 2/3 Verhältnis bei den kurzen und nicht den langen (600 m) Seiten, wie wir sie systematisch bei den *castra tertiata* antreffen, angewendet wurde.